

UDK 821.112.2(436).09-31 Ransmayr C.

Branka B. Ognjanović

Univerzitet u Kragujevcu

Filološko-umetnički fakultet

Centar za proučavanje jezika i književnosti

Nataša P. Rakić

Univerzitet u Kragujevcu

Filološko-umetnički fakultet

Centar za proučavanje jezika i književnosti

ISTORIJA I FIKCIJA U ROMANU *UŽASI LEDA* *I MRAKA KRISTOFA RANSMAJERA*¹

Sažetak: U radu se pruža uvid u kompleksni odnos istorijskog konteksta i fikcije u romanu *Užasi leda i mraka* Kristofa Ransmajera i ispituje se teza da se ovaj roman može okarakterisati kao istoriografska metafikcija. Linda Hačion (1996: 201; 170) ističe da se istoriografska fikcija za razliku od istorijske fikcije više ne bavi empirijski stvarnim objektima u prošlosti, već nastoji da razluči u koji diskurzivni kontekst bi se jezik istorije mogao uvrstiti, budući da se prošli događaji poznaju „samo putem njihovih diskurzivnih zapisa – putem njihovih tragova u sadašnjosti”. Oslanjajući se na postmoderni teorijsko-metodološki okvir i teorije Linde Hačion, Ansgara Nininga, Ljubomira Doležela i Hejdene Vajta, u radu se ukazuje na međusobni odnos i isprepletanost tri vremenske ravni radnje romana *Užasi leda i mraka*: sadašnje, u kojoj se rekonstruišu dva putovanja na Severni pol i dve prošle, odnosno fikcionalnog puta nestalog Jozefa Macinija iz 1981. godine i stvarnih dokumentarno-istorijskih zapisa o Austrougarskoj ekspediciji na Severni pol (1872–74). Cilj rada je da se ispita na koji se način u analiziranom romanu tematizuje problematika percepcije istorije, a samim tim i problematika njene rekontekstualizacije u sadašnjosti naratora.

Ključne reči: istorija, istoriografska metafikcija, Kristof Ransmajer, postmoderni roman, tekst.

1. Uvodne napomene

„Šta li je samo ispalo od naših avantura što su nas vodile preko zaleđenih tesnaca, preko dina i tako često pored autoputeva?” (Ransmajer 1997: 7). Na osnovu kontemplacije bezimenog naratora o prošlim avanturističkim i herojskim vremenima nazire se već na samome početku romana problematika odnosa prošlosti i želje za uspostavljanjem veze sa njom u sadašnjosti. Lokalne dogodovštine, daleka, egzotična putovanja ili pak ekspedicije u nepoznate krajeve sveta, koje su ostale upamćene

¹Rad je nastao u okviru projekta *Društvene krize i savremena srpska književnost i kultura: nacionalni, regionalni, evropski i globalni okvir*; šifra 178018, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

u vidu usmenih predanja ili zapisa dokumentarno-fikcionalnog karaktera, narator prepliće sa sadašnjošću obeleženom autoputevima koji povezuju nekadašnje bele predele na mapi i koji su velika putovanja učinili praktičnijim, a velike avanture malobrojnim – možda baš usled toga što poznato maštu čini ograničenijom. U savremeno doba preostaje nam iščitavanje predašnjih puteva, njihovo praćenje i novi vidovi realizacije, drugim rečima: reciklaža postojećih avantura, stvarnih ili fikcionalnih.

U romanu *Užasi leda i mraka* (1984) Kristofa Ransmajera okosnicu događaja predstavlja dvostruko čitanje zapisa o Austrougarskoj ekspediciji na Severni pol koja je realizovana između 1872. i 1874. godine. Samim tim je u prvi plan postavljena mogućnost višestrukog tumačenja jednog istorijskog događaja koja je ovde prikazana u vidu prividne binarne opozicije. S jedne strane, ispreda se fikcionalna biografija Jozefa Macinija, koji krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina dvadesetog veka postaje opsednut arktičkom ekspedicijom te se uz blagodeti moderne tehnologije otiskuje na opasan put u predele većitog leda i ispisuje istoriju u novom, vremenski drukčije određenom i fikcionalizovanom kontekstu. S druge strane, narator nam paralelno sa Macinijevom sudbinom pruža uvid i u istorijske dokumente u vezi sa ekspedicijom i njenim odredištem: originalne izveštaje, dnevnike članova ekspedicije, turističke informacije i geografsko-nautičke podatke kao kulturno značajne intertekstove (up. Hutcheon 1989: 15–16), kao i književno-religijske citate kao intertekstualne reference fikcionalnog karaktera, no usko povezane s istorijskim događajem. Prikaz istoričnosti realističnijim čine i ilustracije, kao i fotografije moreplovaca uz kraće biografije, te se stiče utisak da narator predstavlja instancu koja upoređuje značajni istorijski događaj sa mikroistorijom pojedinca, dokazima potkrepljene činjenice sa jednom biografskom pričom te i da na taj način dovodi u pitanje odnos ovih dveju suprotnosti.

Cilj ovog rada biće u skladu sa time da ispita poziciju naratora i problematiku promišljanja istorije u analiziranom romanu. U te svrhe će se najpre dati kratak pregled teorijsko-metodološkog okvira rada, odnosno postmodernih shvatanja odnosa istorije i fikcije, a potom će se detaljnije razložiti pomenute tri narativne ravni romana, implicitni i eksplicitni stavovi prema istoriji i uloga subjekta u njenom tumačenju, kako bi se naposletku sumirala i problematika rekontekstualizacije istorije. Prilikom analize uzeće se u obzir ranija istraživanja koja su se u značajnoj meri posvetila topografiji Severnog pola kao marginalnom i decentriranom (eks-centričnom) mestu dešavanja radnje romana, dok će ovaj rad u većoj meri doprineti analizi njegovih isprepletanih pripovedačkih ravni i konteksta: šireg istorijskog diskursa, različitih narativnih instanci i različite prirode njihovih percepcija istorije i sadašnjosti, a ujedno i poigravanja s izvorima i prirodom saznanja i autentičnošću (up. Foucault 1980: 125–126), karakterističnim za postmodernu književnost.

2. O istoriografskoj metafikciji i postmodernističkim shvatanjima odnosa istorije i fikcije

U studiji *Poetika postmodernizma* Linda Hačion upotrebila je termin „istoriografska metafikcija” kako bi opisala „poznate i popularne romane koji su duboko samorefleksivni, a uz to, paradoksalno, polažu pravo na istorijske događaje i ličnosti”

(Hačion 1996: 19). Ansgar Nining (up. 2002: 547) takođe ističe da oba termina, istoriografija i metafikcija, signaliziraju da se u delima istoriografske metafikcije pažnja posvećuje prikazima istorijskih konteksta događaja na metanivou refleksije o njihovom prisvajanju, rekonstrukciji i predstavljanju, pri čemu fokus nije na događaju samom po sebi, već na kasnijim bavljenjima istorijom. Istoriografska metafikcija se, prema rečima Linde Hačion, nalazi, dakle, u okvirima istorijskog diskursa i dobija svoje značenje i značaj, poput svih tekstova, tek kao deo prethodnih diskursa, no ne želi da se liši svoje autonomije kao fikcije (up. Hačion 1989: 7; Hutcheon 1989: 4). Pripovedanje je pritom nelinearno i, uprkos pozivanju na realne događaje, udaljava se od spoljašnjeg sveta i prevashodno čuva autonomiju teksta, dovodeći u pitanje „objektivnost istorijskog saznanja, pozivajući se na postmodernističku ideju o nepostojanju samo jedne istine i uvodeći koncept mogućih svetova” (Lukić 2012: 43). Ljubomir Doležel (1998: 787–788) smatra, naime, da su fikcionalni svetovi mogući svetovi, budući da su skupovi neaktualizovanih mogućih osoba, događaja ili stanja, pri čemu naglašava da semantika mogućih svetova insistira na tome da fikcija nije puka imitacija ili reprezentacija stvarnoga sveta, već suvereno carstvo mogućnosti koje su u različitim vezama sa stvarnim svetom, tj. udaljavaju se u većoj ili manjoj meri od njega. Premda je problemu referencijalnosti i odnosa književnosti i istorijskog diskursa sa realnim svetom moguće pristupiti iz različitih uglova, teoretičarima postmoderne uglavnom je zajedničko shvatanje da se interpretacije prošlosti „referiraju tek na beskrajni niz neproverenih priča ispriповедanih u ime istorijske istine” (Rosić 2008). Istorijski diskurs je, prema rečima Rolana Barta (up. 1981), ideološko-fikcionalna tvorevina te je i ideja o istorijskoj „istini” ili „činjenici” u skladu s time dovedena u pitanje: „objektivna” ili „prava” istorija za Barta je samo neformulisano označeno koje se krije iza svemoćnog referenta.

Postmodernistička shvatanja istorije kao teksta zasnovana su značajno na teorijama Hejdene Vajta. Vajt ističe da je na primeru istoriografije moguće razmatrati prirodu naracije i narativnosti jer se tu naša želja za imaginarnim i mogućim suočava sa aktuelnim (up. White 1987: 4). Naracija i narativnost su sredstvo kojim se iskazuju kako imaginarno, tako i aktuelno. Ali dok Hejden Vajt tvrdi da se razlika koju su istoričari u ranijim vekovima povlačili između fikcije kao suprotnosti istini i istorije kao činjenične, istinite i nadređene fikciji više ne može smatrati smislenom, s obzirom na to da su i priče i činjenične tvrdnje lingvistički konstrukti koji pripadaju redu diskursa (up. White 1978: 123; 1992: 37; Hačion 1996: 157), Doležel smatra da je granicu između istorije i fikcije ipak moguće povući i da je određena različitim shvatanjem praznina, pri čemu su fikcionalne praznine ontološke i nepovratne, a istorijske se iznova dopunjuju (up. Doležel 1998: 796). No, shvatili odnos istorije i narativa kao odnos jednakosti ili pak udaljenosti, svakako se može reći da je u pitanju jedan veoma kompleksan odnos (up. Ricœur 1984), što ćemo nastojati da proučimo na primeru romana *Užasi leda i mraka*.

3. Promišljanja istorije u romanu: subjekt, tekst i istorija

Osnovna odlika istoriografske metafikcije je privilegovanje „dva načina naracije, koji problematizuju celokupnu predstavu o subjektivnosti: višestruke tačke gledanja [...] ili otvoreno kontrolisanog naratora” (Hačion 1996: 198). U romanu *Užasi leda i mraka* u prvom planu su višestruki izvori saznanja o ekspedicijama te samim tim i njihova različita tumačenja, delimično predstavljena kao objektivna u vidu enciklopedijskih biografija ili naučnih tabela, a delimično kao subjektivna iz ugla učesnika ekspedicija ili pak bezimenog naratora u sadašnjosti. Događaji su u dnevnicima čak različito datirani te postaje nejasno šta se zaista dogodilo, a šta predstavlja maštu autora dnevnika. O dolasku prvobitne ekspedicije u Tromse možemo uporediti tri zapisa:

Posle prilično burnog putovanja bacismo 2. jula 1872. sidro ispred Tromsoa gde se na brod ukrcao barpunista Eling Karlsen, čovek od šezdeset godina koji je postao čuven po tome što je oplovio Špicberška osrtva.

Gustav Broš

Nevreme s olujom nas je zadržalo neko vreme kod Lofodena, tako da smo tek 3. jula uplovili u Tromso.

Julijus Pajer

4. jula oko 11 časova noću uplovili u Tromso. Pogasili svetla i usidri se u Tromsovom moreuzu.

Oto Kriš

(Ransmajer 1997: 29)

Unosima u dnevnike zajednička je tema konačnog usidrenja u Tromsu, ali se razlikuju datumi, detalji koje su moreplovci smatrali relevantnim da napomenu, kao i njihovi subjektivni doživljaji okolnosti pod kojima su pristigli – Brošu je putovanje bilo burno, Pajer je samo ovlaš pomenuo da je bilo nevremena, dok je Kriš informaciju o vremenskim prilikama u potpunosti izostavio. Narator i sam primećuje nepodudaranja te nudi svoje (meta)refleksije na temu stvarnosti i istorije koje nam predodčava kao ishod svog bavljenja misijama na Severnom polu, navodeći da je stvarnost deljiva i da je „nekad izgledalo kao da se u sobicama i kabinama ne piše hronika jedne, već više međusobno sasvim suprotstavljenih ekspedicija. Svako je izveštavao iz nekog drugog leda” (Ransmajer 1997: 30).

Promišljanja istorije i mogućnosti njene spoznaje narator predstavlja u skladu sa postmodernističkim shvatanjima o pluralitetu značenja koje se manifestuje i kroz odabir marginalne topografije kao spoljašnjeg fenomena, nedokučivog i neosvojivog te i nepojašnjivog iz ugla jedne centralne istine o njemu. Beate Miler u svojoj analizi romana smatra da su u njemu koncept prostora i koncepti vremena i istorije međusobno povezani i da nam služe kao „metaforička ilustracija postmoderne estetike koja pokušava da prevaziđe ishabane estetičke konvencije tako što će preispisati tradiciju” (Müller 2000: 1–2). Pod tradicijom se u ovome slučaju može zapravo podrazumevati ceo istorijski kontekst i diskurs putovanja na sever u potrazi za severoistočnim morskim prolazom, koji se posredno ispreda mladim generacijama kroz priče

o herojstvu. Pritom postoji ono što je zaista zapisano kao istorija, da je određenog dana Karl Vajpreht, brodski poručnik carske i kraljevske mornarice, održao govor i potom prikupio posadu za ekspediciju (up. Ransmajer 1997: 9), ali na mladoga Jozefa Macinija ubedljivo najveći utisak ostavljaju prerađene priče njegove majke Lučije o italijanskim herojima poput Umberta Nobila, koje se u trenucima pogubljenosti i razočaranja u njegovoj glavi čak i mešaju sa stvarnošću te mu se čini kao da mu se na Severnom polu jasno prikazuju predstave iz Lučijinih priča (isto: 12; 121). Ovakav sudar različitih svetova, svetova nekadašnjih, istorijskih heroja koji sada već spadaju u tradiciju i mit, njihovih rekonstrukcija i recepcija i, naposljetku, sopstvenog putovanja, stvara jaz između različitih nivoa naracije (up. Müller 2000: 2), no istovremeno i povezuje prošlost i sadašnjost, čime vreme u romanu postaje mitsko, poput iskonskih priča u kojima i dan-danas često ne možemo razlučiti činjenice od mogućnosti i impresija. Rajngard Nedersoul (up. Nethersole 1990: 136) smatra da je struktura romana poput gomile zakrpa, brikolaž koji naglašava uredenost teksta i narativnih ravni prema prostornim kriterijumima, pre nego prema vremenskim, no vreme svakako igra značajnu ulogu u igri istorijskog i fikcionalnog. Narator ističe da je granica između činjenice i izmišljenog uvek nevidljiva te i da „nad Arktikom ne počiva ništa osim sadašnjosti, jedne nezaobilazne sadašnjosti koja ne dozvoljava da ova pusta zemlja nestane kao puka kulisa jednog sećanja” (Ransmajer 1997: 16; 98). Većito ponavljanje aktivnosti, dana, istraživanja (up. isto: 111) i kružno poimanje vremena na Severnom polu takođe favorizuju mitski aspekt pripovesti u odnosu na činjenični, u koji se uklapa i dezorijentisanost moreplovaca u vremenu i prostoru i njihov raskid sa objektivnom stvarnošću. Preispisivanje i predstavljanje prošlosti otvara je „prema sadašnjosti”, štiti je „od toga da bude konačna i teleološka” (Hačion 1996: 186). Stav Rajngarda Nedersoula (up. 1990: 136) zapravo je da, ako vreme igra neku ulogu, ta uloga se najviše sastoji u označavanju pomenutog kružnog toka vremena i ponavljanja istog, koje se ovekovečuje u sadašnjosti.

Austrougarska ekspedicija na Severni pol predstavlja, uprkos tome, značajan istorijski trenutak, sačuvan u izvesnoj meri u objektivno sastavljenim biografijama, enciklopedijskim odrednicama i na fotografijama (up. isto: 20–25), koje su sušta suprotnost biografiji Macinija i njegovoj mikroistoriji. Opisi poput „Jozef Macini je svet ugledao kao sin tapetara Kaspara Macinija, rodom iz Beča, i njegove žene Lučije, tršćanske slikarke minijatura” (isto: 12), a zatim i „Macini, tridesetogodišnji putnik, nestao je u arktičkoj zimi godine 1981. u glečerskim predelima Špicberških ostrva. Ta se smrt samo njega ticala, u to nema sumnje. Nestao čovek, još jedan, ništa osobito” (isto: 9), svedoče o Maciniju kao o tek još jednoj beznačajnoj individui koja svojim nestankom na Severnom polu bleđi i iz istorije i koju je jedino fikcionalno moguće zadržati u pamćenju, a istovremeno uklanjanjem iz sveta, „postepeno i konačno, i to kroz priče što počinju da se pripovedaju posle njegovog nestanka” (isto: 9). Razlika između kolektivne istorije i individualne istorije sastoji se u tome što je istorija pojedinca u većoj meri zasnovana na impresijama i subjektivnosti u slučaju kada se pripoveda te vrlo postepeno prelazi u fikciju (up. Porter 1993: 338). Dorit Kon je ukazala na to da „nijedan trenutak života – ako se tako može nazvati – ne ističe u

tolikoj meri razliku između biografije i fikcije [...] od smrti i umiranja” (Cohn 1989: 6). U momentu nestajanja, koji nije detaljno opisan, već predstavlja misteriju koja privlači naratora, status Macinijevog toka života utapa se u maštu onoga ko je proučava i recipira. Kao što je Niče govorio da su životu potrebne usluge istorije, no da je podjednako istinito da višak istorije može štetiti pojedincu (up. Nietzsche 2016), tako je i Macinijeva lična sudbina posledica odveć jake želje za pronalaženjem sopstvenog mesta u istoriji i ličnog dodira sa njom, iz koje naposljetku biva izbrisan, a njegov lik fikcionalizovan. Macini govori da

tamo gde sami ne možemo da stignemo, šaljemmo svoje predstavnike – izveštače koji nam onda govore kako je bilo. Ali *tako* uglavnom nije bilo. Bez obzira da li nas izveštavaju o propasti Pompeje ili o današnjem ratu u pirinčanim poljima – avantura je avantura. (Ransmajer 1997: 16)

Njegova želja je da i sam postane izveštač i arhivar istorije. Ansgar Nining (2002: 555) navodi da u mnogim romanima subjekt više ne predstavlja pouzdano ogledalo objektivne stvarnosti, već dinamičnu instancu, koja konstruiše prošlost prema sopstvenim merama i doživljajima, pa se i Macini zapućuje u kreiranje priče o prošlosti iz sopstvene perspektive. Ovakav koncept multiperspektivnog pogleda na stvarnost svodi se na čistu subjektivnost, u kojoj je istina manje značajna od ličnih percepcija, a ponekad čak i nedostižna (Müller 2000: 10). Različitost perspektiva naglašava i Ransmajer na kraju romana, kada napominje da su likovi sami učestvovali u pisanju svojih priča (Ransmajer 1997: 197). No, Macinijeva priča je zapravo posebna priča u priči koja nam u jednom ličnom mikrokosmosu predočava preokrenut odnos prema istoriji, za koji se može reći i da se odnosi na čitav roman. Beate Miler smatra da je u Macinijevom statusu pisca izložen program celog romana jer „knjiga predstavlja priču koja čini nejasnom ne samo razliku između činjenice i fikcije, života i umetnosti, već i između prošlosti i sadašnjosti” (Müller 2000: 8).

Skiciram, govorio je Macini, prošlost na izvestan način iznova. Izmišljam priče, pronalazim radnje i događaje, beležim ih i na kraju ispitujem da li su u bližoj ili daljoj prošlosti ikada postojale *stvarne* preteče ili nešto što bi odgovaralo likovima iz moje mašte. To nije, govorio je Macini, u osnovi ništa drugo nego metoda pisaca romana budućnosti, ali u obratnom vremenskom pravcu. [...] To je zapravo igra sa stvarnošću. Ja, međutim, polazim od toga da se sve, o čemu god da maštam, dogodilo već jednom u prošlosti. (Ransmajer 1997: 15)

Jedan od bitnih elemenata postmodernističkog te i savremenog pisanja o istoriji je osećaj da je neophodno povratiti i ponovo osvojiti prošlost (up. Porter 1993: 343). Macinijeva potraga za istorijskom podlogom priča koje izmišlja i njegova predanost ovome cilju, vođena upravo takvim osećajem da je prošlost neophodno iznova konstruisati, rezultovale su pronalaženjem izveštaja Julijusa Viteza od Pajera o *Carskoj i kraljevskoj ekspediciji na Severni pol*, izdatog u Beču 1876. godine (up. isto: 16), u kojem se obistinjuju njegova maštanja, a sadašnja fantazija postaje prošla, ali ujedno i buduća stvarnost. Macini postaje opsednut rekonstrukcijom ekspedicije jer je „pronašao *dokaz* za jednu od svojih izmišljenih avantura” (isto: 17), iako se kasnije

ispostavlja da je stvarnost koju dokaz referiše sumornija i okrutnija od avanture koju je zamišljao, a naracija postaje stalno komešanje stvarnosti sa mogućnošću i verovatnoćom (up. isto: 47). Ekspedicija ga ne vodi do Zemlje Franje Josifa, a u iščekivanju krajnjeg razrešenja svojih potreba za proživljavanjem prošlosti, svedoči o tome da se ništa ne događa, sem pojave konstantno vidljivog belog Sunca u izmaglici (up. isto: 131). Vreme stoji na rubu sveta i jedva pruža mogućnosti i za uzbudljivu fikciju.

Nigde na svetu ne može neki egzil biti toliko potpun kao ovde, pod ovim užasnim trijumviratom: mrak, hladnoća i usamljenost. I same anđele bi spopala potreba za promenom, a kakvu tek čežnju osećaju ljudi kojima je oduzeto sve što nadražuje njihove želje i što se ulepšava maštanjem.

Julijus Pajer
(Ransmajer 1997: 86)

Poraz Macinijive mašte ujedno je i poraz mita o Severnom polu i Polarnom moru, temeljna dekonstrukcija herojstva i snova o avanturističkim otkrićima na ledu i o slavi (up. Munz-Krines 2009: 204). Mrak, hladnoća i usamljenost koji su dočekali Pajera i njegovu ekspediciju ne očekuju isprva i Macinija, no on se ipak odlučno upućuje na dalji sever i svojim nestankom ne nudi „tradicionalni kraj, već stvaranje mnoštva perspektiva” (up. Müller 2000: 9).

Priču o Maciniju dovršava narator, osvrćući se na prirodu istorije, a prožet potrebom da na neki način ispuni vreme praznih stranica (up. Nethersole 1990: 144). Uredio je stoga Macinijev dnevnik koji je posada vratila, a koji se završava u trenutku kada odlazi dalje ka Zemlji Josifa Franje, a potom je i imenovao poglavlja (up. Ransmajer 1997: 133). Fikcija i mašta preuzimaju centralnu ulogu tamo gde istorija to više ne može: u neizvesnosti i nejasnim okolnostima Macinijevog nestanka (up. Peter 2013: 108). Kao u romanima istoriografske fikcije, prema ispisanom se narator odnosi sa velikom dozom refleksije i tuge zbog nedovršenosti: „Dlanom štitim taj rt, prekrivam zaliv, osećam kako je plavetnilo suvo i hladno, stojim usred mojih papirnatih mora, sam sa svim mogućnostima jedne priče, hroničar kome nedostaje uteha kraja” (Ransmajer 1997: 195). Sebe doživljava kao hroničara, ali je, ujedno, samo jedan od hroničara, budući da je i Macini sebe doživljavao kao arhivara istorije. Pritom su brojni istorijski dokumenti sami po sebi svedoci događanja. Nedostatak kraja pruža nam mogućnost za razvoj novih teorija o tome šta se dogodilo s Macinijem i za različita tumačenja, kako smisla i toka njegovog života, tako i njegovog nestanka.

4. Užasi leda i mraka kao istoriografska metafikcija

Neophodno je još jednom se osvrnuti na neke od odlika istoriografske metafikcije, budući da je jedna od teza od kojih smo krenuli ta da se ovo delo može posmatrati upravo kao istoriografska metafikcija. Protagonisti ovog postmodernog istorijskog romana su, za razliku od klasičnog istorijskog romana, individue koje se ne mogu svrstati u određene (arhe)tipove junaka: Macini je „izgubljeni antiheroj” (Munz-Krines 2009: 204), a članovi posada ekspedicija na Severni pol predstavljaju

u potpunosti različite ličnosti, koje ne uspevaju da se psihološki ostvare u romanu, već im je primarna uloga ta da, u skladu sa postmodernističkim načelima, daju glas mnoštvu perspektiva i prikažu istoriju iz jednog polifonog ugla. Istorija i fikcija se međusobno prepliću, pri čemu se roman delimično oslanja na stvarne istorijske podatke, no oni služe određenoj svrsi, a to je postavljanje pitanja kako spoznajemo prošlost i šta je moguće u sadašnjosti saznati o njoj, tj. kako je njeno tumačenje uslovljeno kontekstom.

Ansgar Nining (up. 2002: 554) izdvojio je u nekoliko teza ključne odlike romana historiografske metafikcije te ćemo se, još jednom, osvrnuti na karakteristike ovog termina kako bismo rezimirali izloženo. Najpre navodi kao bitnu odliku semantizaciju prostora, predmeta i događaja kako bi se prikazao značaj koji mesta i prostori sećanja mogu imati u okvirima svesti o istoriji i izmenama kulturološkog pamćenja (up. isto: 554). Pritom bismo svakako mogli zaključiti da su prostor Severnog pola i Zemlje Franje Josifa, različite knjige i drugi materijalni izvori saznanja te i same ekspedicije ostavile trag u kulturološkom pamćenju i tradiciji porodice Skarpa s majčine strane. Kada bi majka pričala o doživljajima svojih predaka, „ponekad bi pljesnula rukama iznad glave i iskolačila bi oči. Italija je bila velika. Italija je bila svuda!” (Ransmajer 1997: 12). Predeli koje je opisivala, odnosili su se mahom na Severni pol, a uprkos velikoj udaljenosti i zahvaljujući herojskim istraživačima, činilo se da je Severni pol deo italijanske kulturne istorije. Najznačajnijim sećanjem na istoriju, pak, mogu se smatrati poduhvati generala Umberta Nobila, koji je 1926. godine diržablom preleteo Severni pol, a dve godine kasnije „Lučija, u belo obučena devojčica koja je mahala zastavicom, lično je videla kada se Nobile u Milanu opraštao polazeći na svoj drugi let preko pola. Kakva je to svečanost bila! Prisutan je bio čak i Duće” (isto: 13). Kroz prizmu majčinih doživljaja i priča, kulturna istorija biva predočena na jedan subjektivni način i inspiriše Macinija da i sam stupi u određeni aktivni odnos s istorijom, što mu omogućuje knjiga o austrougarskoj ekspediciji. Ujedno, sve ove istorijske priče, a potom i priča o Jozefu Maciniju, za posledicu imaju rađanje potrebe naratora da uredi i promišlja sudbinu velikih i malih putovanja i avantura i načine na koje se ono što je ostalo zapisano, ali i nedorečeno, prepliću s ljudskim nagonom za pripovedanjem.

Nining (up. 2002: 554) potom ukazuje i na semantizaciju procesa sećanja, vremenskih struktura i doživljaja vremena kako bi se prikazala subjektivna, fragmentirana i deteleologizovana istorija, što je svakako primetno na primeru romana *Užasni leđa i mraka*. Vremenske ravni su isprepletane, a linearnost radnje je prekinuta, odnosno kontinuitet doživljavamo na osnovu tri trenutka u vremenu, koji pak sve vreme ukazuju jedni na druge. Na Severnome polu se vreme čak pretvara u mitsko, ciklično vreme u svesti posade te istorija biva prikazana kao besciljna i kao večito vraćanje istog. Kroz različite perspektive pripovedanja, prošlost se percipira i rekonstruiše subjektivno, a nestanak Macinija naposletku najznačajniji je momenat nedovršenosti, premda ne i jedini. U istaknute odlike spada i intertekstualnost, koja je u romanu prisutna u vidu intertekstualnih referenci (up. Nining 2002: 554). Prilikom rekonstrukcije dva putovanja na sever, narator izlaže različite istorijske dokumente,

od dnevnika članova posade do naučnih izveštaja i enciklopedijskih članaka, koji se mogu ubrojati u prave, dokumentarne izvore zasnovane na činjenicama. Među intertekstualnim referencama fiktivnog tipa izdvajaju se misli različitih istorijskih ličnosti o Severnom polu u trećem ekskursu, fragmentima mita i prosvećenosti (up. Ransmajer 1997: 134–139), kao i brojne biblijske reference. Njihova funkcija je da, s jedne strane, pojačaju osećaj autentičnosti atmosfere ovih predela, njihov misteriozni, mitski karakter, a s druge strane, da pokažu u još jednom obliku da je spoljašnju realnost moguće doživeti na različite načine.

Pružanje prednosti analitičkim narativnim strukturama, naglašene personalizovane i subjektivne narativne instance i izražena iluzija pripovedanja takođe su obeležja historiografske metafikcije (up. Nünning 2002: 554). Osim prilikom predstavljanja dokumenata, ostatak priče nam ne prikazuje sveznajući, nezavisni narator, već narator koji je i sam deo sveta romana i koji sebe naziva poznanikom Jozefa Macinija (Ransmajer 1997: 14–15; 17–18). Stoga je njegova priča nepouzdana i subjektivna, iako je skrivena iza vela navodne istoričnosti koji on ujedno pokušava i da dokaže i da opovrgne svojim razmišljanjima o prirodi istorije. Multiperspektivno raslojavanje događaja i pluralizacija, tj. odvajanje istorije (povesti, history) od priče (pripovesti, stories) (up. Nünning 2002: 554) pojašnjeni su detaljno kroz opisane stavove prema istoriji. Ispostavlja se da pokušaji odvajanja istorije i fikcije nisu urodili plodom, već da se kroz celi tekst prepliću. Na kraju, metafikcionalni i samorefleksivni elementi, karakteristični za historiografsku metafikciju (up. isto: 554), mahom su izraženi kroz primedbe i razmišljanja naratora, u izvesnoj meri i kroz spisateljsku delatnost Macinija, o kojima je detaljnije već bilo reči u prethodnom poglavlju.

5. Zaključak

Kao cilj rada postavljeno je ispitivanje pozicije naratora u romanu te bi se moglo zaključiti da je narator uključen u radnju time što je lično upoznao Jozefa Macinija, došao u posed njegovog nedovršenog dnevnika, pokušao da ga uredi i pruži smisao narativu o Maciniju. S jedne strane, ovakvi navodi služe tome da istaknu autentičnost i činjeničnost priče koja se nalazi pred nama, budući da je cilj predstavljanje ove priče kao realne, odnosno kao nečega sa čime je autor lično bio upoznat. S druge strane, sama činjenica da se s Macinijem ne upoznajemo direktno, već posredno preko naratorovih odluka o tome šta će uključiti u svoju priču, a šta ne, svedoči o subjektivnom karakteru priče i njenom udaljavanju od stvarnosti.

Narator pritom često promišlja status istorije, kao i odnos stvarnosti i mogućnosti te se ističe metafizijski ili, bolje rečeno, metaistorijski aspekt romana. Iako smo kao čitaoci upoznati s time da je Macinijev životni put fikcija, a Austrougarska ekspedicija na Severni pol realni događaj, iz ugla naratora u pitanju su dve realnosti (up. Peter 2013: 102), čiju verodostojnost i sam dovodi u pitanje te stvarnost doživljava kao podeljenu (up. Ransmajer 1997: 30). Podeljenost stvarnosti uslovljena je različitim pogledima na događaje koje citira, no naposljetku i njegovom sopstvenom subjektivnošću. Stoga se

može zaključiti da je u romanu uloga subjekta predstavljena kao odlučujuća za formiranje, kako istorijskog diskursa, tako i fikcionalnog koji se nadovezuje i nadograđuje na istorijski. Istorija i fikcija pripadaju obe tekstu i intertekstu koji stvara svoju mrežu oko njih, zadržavajući sve vreme autonomiju teksta nad objektivnom stvarnošću koja se nazire negde u daljini, ali postepeno čezne i, manje ili više, postaje samo distancirano označeno, s kojim je moguće isključivo posredno stupiti u kontakt i spoznati ga.

Prikaz prošlih događaja, ličnosti i fenomena, ukazuje najpre na shvatanje opisane istorije i pridodate fikcije kao dela jednog šireg vremenskog diskursa: „Često sam, kao čudovišnu, doživljavao činjenicu da se početak, pa čak i kraj svake priče, koja se dovoljno dugo prati, gubi u nekom trenutku među prostranstvima vremena” (Ransmajer 1997: 9) te se njihova (re)kontekstualizacija u sadašnjosti autora može shvatiti kao ogranak ideje o sveopštoj povezanosti različitih tekstova, u kojoj je početak jedne priče ujedno i kraj druge i obrnuto, bez cilja i jasno određenog smisla. Rekontekstualizacijom nam pripovedač otvara prozor u Doleželove moguće svetove, suprotstavljajući Macinijevu potragu za istinom, koja se ispostavlja kao fikcionalna, sa Austrougarskom ekspedicijom na Severni pol, koja se zasniva na istini i činjenicama, no prelazi u real mitskog, sačuvanog u vidu kulturne istorije i pamćenja, postavljajući stalno sebi pitanje alternativnih mogućnosti.

Literatura

- Barthes, R. 1981. The Discourse of History. *Comparative Criticism*, 3. 7–20.
- Cohn, D. 1989. Fictional versus Historical Lives: Borderlines and Borderline Cases. *The Journal of Narrative Technique*, Vol. 19, No. 1. 3–24.
- Doležel, L. 1998. Possible Worlds of Fiction and History. *New Literary History*, vol. 29, no. 4. 785–809. Dostupno na: www.jstor.org/stable/20057512 [2019, April 11].
- Foucault, M. 1980. What Is an Author? In *Language, Counter-memory, Practice. Selected Essays and Interviews*. Str. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Hačion, L. 1996. *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi. 1996.
- Hutcheon, L. 1989. Historiographic Metafiction. Parody and the Intertextuality of History. In *Intertextuality and Contemporary American Fiction*, P. O'Donnell, R. Con Davis, eds., 3–32. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Лукић, З. 2012. Књижевност и историја од Аристотела до историографске метафикције. *Наслеђе, Крађујевац*, 9(21). 37–48.
- Müller, B. 2000. Sea Voyages into Time and Space: Postmodern Topographies in Umberto Eco's 'Lisola Del Giorno Prima' and Christoph Ransmayr's 'Die Schrecken des Eises und der Finsternis'. *The Modern Language Review*, vol. 95, no. 1, 1–17. Dostupno na: www.jstor.org/stable/3736366 [2019, April 11].
- Munz-Krines, M. 2009. *Expeditionen ins Eis: historische Polarreisen in der Literatur*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Nethersole, R. 1990. Marginal Topologies: Space in Christoph Ransmayr's 'Die Schrecken des Eises und der Finsternis'. *Modern Austrian Literature*, vol. 23, no. 3/4. 135–153. Dostupno na: www.jstor.org/stable/24648243 [2019, April 11].

- Nietzsche, F. 1954. Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. *Werke in drei Bänden*. Band 1. 209–287. München.
- Nünning, A. 2002. Von der fikionalisierten Historie zur metahistoriographischen Fiktion: Bausteine für eine narratologische und funktionsgeschichtliche Theorie, Typologie und Geschichte des postmodernen historischen Romans. In *Literatur und Geschichte. Ein Kompendium zu ihrem Verhältnis von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, D. Fulda, S. S. Tschopp, 541–570. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Peter, N. 2013. “Möglichkeiten einer Geschichte”: Erzählte Kontingenz in Christoph Ransmayrs “Die Schrecken des Eises und der Finsternis” (1984). *Studia austriaca*. Vol. 21. 95–116.
- Porter, D. H. 1993. THE GOLD IN FORT KNOX: Historical Fiction in The Context of Historiography. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, vol. 76, no. 2/3. 315–350. Dostupno na: www.jstor.org/stable/41179216 [2019, April 11].
- Ransmayer, K. 1997. *Užasi leda i mraka*. Beograd: Geopoetika.
- Ricoeur, P. 1984. *Time and Narrative. Vol. 1*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rosić, Tatjana. 2008. Konverzija postmodernog romana. *Sarajevske Sveske*, br. 17. 269–279.
- White, H. 1978. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. 1987. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. 1992. Historical Emplotment and the Problem of Truth. In *Probing the limits of Representation: Nazism and the “Final Solution”*, S. Friedländer, ed., 37–53. Harvard University Press.

Branka B. Ognjanović, Nataša P. Rakić

HISTORY AND FICTION IN THE NOVEL *THE TERRORS OF ICE AND DARKNESS* BY CHRISTOPH RANSMAYR

Summary

The paper provides an insight into the complex relationship between fiction and its historical context in the novel *The Terrors of Ice and Darkness* by Christoph Ransmayr and examines the thesis that the novel can be analysed as a work of historiographical metafiction. Linda Hutcheon (1996: 201; 170) argues that historiographical metafiction in comparison to historical fiction no longer addresses empirically real objects in the past; it instead attempts to determine to which discursive context the language of history belongs, as “we only know of those past events through their discursive inscription, through their traces in the present”. Accordingly, the methodological framework of the analysis is based on postmodern theories, most notably the theories of Linda Hutcheon, Ansgar Nünning, Lubomír Doležel, and Hayden White. The paper primarily shows the relationship and the interwovenness of three temporal narrative layers of the novel *The Terrors of Ice and Darkness*. The narrator reconstructs two past journeys

to the North Pole in the present, one of which is the fictional journey of Josef Mazzini in 1981, which resulted in his disappearance, and the second one is retraced by presenting documents and historical records about the Austro-Hungarian expedition to the North Pole (1872–74). The goal of the paper is to examine the depiction of the problematics of perception of history as well as of its recontextualisation in the present of the narrator.

branka.ognjanovic@filum.kg.ac.rs

natasa.rakic@filum.kg.ac.rs